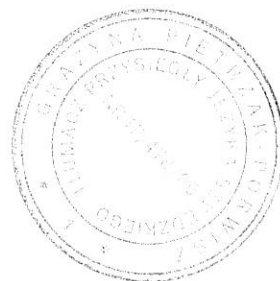

Rozprawa doktorska Elżbiety Żurawskiej „Parabeln i Stig Dagermans novellistik” [„Parabola w nowelistyce Stiga Dagermana”] (330 stron formatu A4 wraz ze streszczeniem w języku angielskim) ma na celu zbadanie roli paraboli nowotestamentowej w nowelistyce szwedzkiego pisarza Stiga Dagermana (1923–54). W tym celu Żurawska (dalej w tekście EŻ) analizuje swój materiał z perspektywy narratologicznej, przy czym wychodzi przede wszystkim od kilku najwybitniejszych narratologów końca XX wieku, takich jak Gérard Genette i Wolfgang Iser. Włącza jednak również – co jest w moim przekonaniu godne pochwały – swoje narratologiczne interpretacje w szeroko zakrojone odczytania hermeneutyczne, wykorzystując przy tym obserwacje dotyczące kontekstu (między innymi klimatu literackiego i ideologicznego szwedzkich lat 40. XX wieku) oraz rozważania porównawcze.

Praca doktorska EŻ jest w dużej części podporządkowana tezie: chce pokazać, w jaki sposób nowelistyka Dagermana przypomina swą podstawową strukturą narracyjną – co ma także implikacje dla samej lektury, czyli recepcji nowel – przypowieści Jezusa, takie, jakie znamy z Nowego Testamentu. Struktura jest stosunkowo złożona, toteż pozwolę sobie na uproszczenie jej opisu: chodzi o typ opowiadań, które opierają się na planie obrazu i planie rzeczy (szw. ett bild- och ett sakled). Ten punkt wyjścia stanowi podstawę rozprawy oraz jej nadrzędną zasadę kompozycyjną: w pierwszej kolejności (po wprowadzeniu) omawiany jest plan obrazu w nowelach Dagermana, następnie plan rzeczy. Omówienie planu obrazu obejmuje przeważającą część pracy (ss. 36–240). Planowi rzeczy poświęcone są strony 241–277, po czym następują zakończenie, bibliografia, indeks nowel oraz indeks nazwisk. Struktura rozprawy jest zatem klarowna i przejrzysta. Materiał jest dobrze wyodrębniony – składa się nań cały korpus nowelistyczny Dagermana, znany z antologii *Nattens lekar* (1947), przedrukowanej jako tom IV *Pism Zebranych* autora, a także tom X *Pism Zebranych* (dodatkowo jeszcze jedna nowela wydana pośmiertnie).

Badania nad twórczością Dagermana są względnie obszerne, poczynwszy od biografii autorstwa Olofa Lagercrantza *Stig Dagerman* z 1958 roku, a skończywszy na rozprawach doktorskich Lotty Lotass i Rikarda Apelgrena z roku 2002 i 2010. EŻ jest bardzo dobrze zorientowana w stanie badań i oddaje im pełną sprawiedliwość w swojej rozprawie, profilując własne badania na kilka sposobów, przede wszystkim dwa. Duża część wcześniejszych badań przyjmowała perspektywę biograficzną, ideowo-historyczną, psychoanalityczną lub „tematyczną” (w znaczeniu literaturoznawczym). EŻ przyjmuje z kolei, o czym już wspomniano wyżej, perspektywę narratologiczną włączoną w hermeneutyczne ramy teoretyczne. Poza tym, w przeciwieństwie do niemal wszystkich swoich poprzedników, Autorka koncentruje się na nowelistyce Dagermana. Nowelistyka ta była wcześniej badana przeważnie przy okazji omawiania powieści oraz dla ilustracji właściwości całości twórczości Dagermana, głównie w monografii Claesa Ahlunda z 1998 roku. W rozprawie EŻ nowelistyka Dagermana po raz pierwszy staje się pełnoprawnym przedmiotem opracowania monograficznego. To bardzo cenne ujęcie. System odniesień w rozprawie działa również w sposób zadowalający (z wyjątkiem odniesień do starszych dzieł, na przykład Owidiusza lub Homera, gdzie EŻ podaje numer strony, zamiast, jak jest przyjęte, pieśni/księgi i tym podobne wraz z numerem wersu, o ile to możliwe). Należy również dodać, że rozprawa EŻ jest klarownie napisana doskonałą szwedczyzną, co oczywiście zasługuje na szczególną pochwałę, ponieważ nie jest to język ojczysty Autorki.

Obszerny opis „planu rzeczy” w nowelach Dagermana jest z kolei ustrukturyzowany według kilku pojęć, które EŻ przejęła z rosyjskiego formalizmu: *domestykacji* (powszedniość, plastyczność opisu i rozpoznawalna logika nowel) i *udziwnienia* (bądź przez sukcesywne naruszenia domestykacji, mimetyczną ambiwalencję nowel, bądź przez użycie elementów strukturalnych literatury ludowej i bogatą intertekstualność, która eksponuje ich „literackość”). Obydwa te pojęcia wskazują na analityczne zainteresowanie EŻ stosunkiem czytelnika (bardziej niż autora) do badanych tekstów. Część o planie obrazu kończy się zgodnie z tą tendencją oddzielnym rozdziałem o „Aspekcie komunikacyjnym”, opisującym

całą serię chwytów stylistycznych i narracyjnych u Dagermana z punktu widzenia estetyki recepcji.

Rozprawa EŻ aktualizuje problematykę, której Autorka jest świadoma, nawet jeśli porusza ją dopiero na ostatniej stronie: kolistość argumentacji. Autorka stwierdza (s. 280): „Z metodologicznego punktu widzenia problematyczne może wydawać się nie tylko to, że rozumienie paraboli przez tych badaczy [Etę Linnemann, Dana Otto Vię i innych] oparte jest na ich nowoczesnym horyzoncie oczekiwań – filozofia egzystencjalistyczna zostaje bardziej wczytana w parabole niż odczytana z ich późnoantycznego i żydowskiego kręgu wyobrażeń – lecz również to, że zastosowany w pracy model analityczny, skonstruowany na egzystencjalistycznie nacechowanym pojęciu paraboli, zostaje użyty do opisu twórczości powstałej pod wpływem filozofii egzystencjalistycznej”. Ujmując rzecz nieco prościej: pojęcie paraboli, którym posługuje się EŻ jest uderzająco nowoczesne. Autorka zaczerpnęła je przede wszystkim z nowoczesnej teologiczno-egzystencjalistycznej tradycji badawczej. Nie jest zatem szczególnie zaskakujące, jeśli okazuje się, że zgadza się ono z głównymi cechami nowelistyki Stiga Dagermana, powszechnie uznawanej za pozostającą pod wpływem egzystencjalizmu.

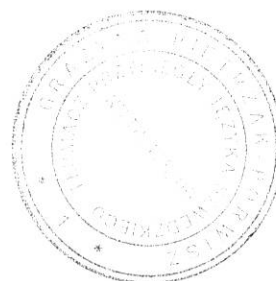
Kiedy EŻ ma udowodnić swoją argumentację, jej nadrzędne narzędzia analityczne – domestykacja i udziwnienie – stają się nieco mniej precyzyjne. Jak wskazano wyżej, główna myśl rozprawy głosi, że zarówno parabola nowotestamentowa, jak i nowelistyka Stiga Dagermana wykazują pewne cechy domestykujące, lecz także – przede wszystkim – udziwniające cechy szczególne. Te ostatnie wykraczają często poza czystą estetykę imitacji (*mimesis*), inicjują lub stymulują aktywność hermeneutyczną czytelnika, by poprowadzić ją lub jego od planu obrazu do planu rzeczy. Można jednak postawić pytanie, czy większa część fikcji literackiej, a przynajmniej nowoczesnej fikcji literackiej, nie działa rzeczywiście w ten sposób: mamy tu do czynienia z serią komponentów mimetycznych, które są konfrontowane z udziwniającymi chwytami stylistycznymi i narracyjnymi, bądź przez nie zakłócanie. Chwyty metaliterackie, które EŻ studiuje u Dagermana, są bardziej specyficzne, i Autorka czyni tu

wiele trafnych spostrzeżeń, lecz z drugiej strony owe chwytły nie są bynajmniej znamienne dla paraboli nowotestamentowej.

Sądzę zatem, że EŻ zbyt silnie łączy nowelistykę Stiga Dagermana ze strukturą paraboli nowotestamentowej. Różnica między stylem i strukturą przypowieści Jezusa a stylem i strukturą nowel Dagermana, na przykład „Var är min islandströja?” lub „Mannen från Miliesia”, jest znaczna. Również sama EŻ jest świadoma, że nowele Dagermana zawierają „dłuższe, dokładne opisy” – ich mimesis „zostaje wzmocniona przez liczne szczegóły” (s. 49) – podczas gdy słuchaczowi paraboli nowotestamentowych „odmawia się szczegółów” (s. 64). Po takiej konstatacji należy jednak dodać, że nowele Dagermana z pewnością – podobnie jak wiele przykładów nowoczesnej (nie tylko zabarwionej egzystencjalistycznie) nowelistyki – aktualizują wzorce metaforyczne i alegoryczne, całe serie amimetycznych (lub mimetycznie ambiwalentnych) procedur, które sięgają korzeniami daleko w przeszłość literatury zachodniej i mogą niekiedy przywołać na myśl przypowieści, zagadki, moralizujące baśnie, bajki oraz inne obrazowe przedstawienia. Tu EŻ ma rację. Uważam także, że w swoich odczytaniach nowel Dagermana czyni tak wiele wnikliwych narratologicznych obserwacji, że jej rozprawa musi zostać uznana za pracę pionierską na tym polu badawczym. Przejdę teraz do ich omówienia.

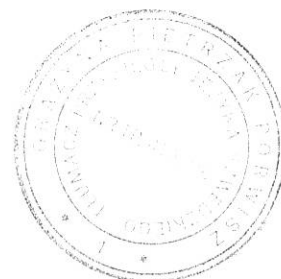
EŻ pokazuje wyczerpująco i przekonująco cechy mimetyczne lub domestykujące w nowelistyce Dagermana. Postacie w nowelach mają z reguły wyraźne pochodzenie klasowe (niższa klasa średnia, klasa robotnicza lub pochodzenie chłopskie), a intryga wpisana jest często (lecz nie zawsze) w realia życia powszedniego i dobrze osadzona w czasie i przestrzeni (rozgrywa się zwykle współcześnie, zwykle w rozpoznawalnym szwedzkim otoczeniu). Kiedy EŻ zmierza do podsumowania owych cech domestykujących, ulega wprawdzie pokusie zbytnej generalizacji: „Historie opowiedziane w nowelach są prawdopodobne, zakorzenione w codzienności”... (s. 54, uprawnione jest jednak pytanie, czy na przykład nowela „Mannen från Miliesia” opisuje prawdopodobną historię, gdyż jest ona raczej zupełnie niepowszednia), jednak na ogół Autorce udaje się trafnie zaprezentować dominujące wątki, aktorów i środowiska w nowelach Dagermana.

Chwyty udziwniające w nowelach zajmują, jak już wspomniano, większą część rozprawy. Należy do nich zagadkowość, wiele niewyjaśnionych miejsc pustych w nowelach, otwarte zakończenia i osobliwe zbiegi okoliczności, psychologiczna typizacja, niekiedy zaznaczona użyciem nazwisk znaczących, oraz miejscami absurdalna logika. Niektóre z tych cech – jak motyw trójkąta małżeńskiego, grupowanie osób i bogata w kontrasty schematyzacja, klisze, karykatury oraz powtórzenia – są także obecne w literaturze ludowej (ss. 94–118). EŻ dobrze ujmuje ten wymiar twórczości Dagermana, nawet jeśli brakuje wyjaśnienia, co dokładnie rozumie przez literaturę ludową (takie wyjaśnienie następuje później, dopiero na s. 122).

Do „Udziwnienia przez wyeksponowaną literackość” (ss. 119–72) EŻ zalicza odniesienia do tradycji ustnej: mitu, bajki, podania i baśni. Ambitnie odsłania obecność w nowelistyce Dagermana mitu Narcyza, opowiadania o Ledzie i łabędziu, mitu o Syzyfie (zapośredniczonego przez Alberta Camus), historii o Odynie wiszącym na drzewie świata itp. Baśń ludowa okazuje się aktualna w badanym materiale poprzez przedstawienie osób, które zostają poddane różnego rodzaju próbom. Do tego typu udziwnień należą także liczne nawiązania biblijne. Literackość nowel staje się szczególnie wyraźna poprzez intertekstualne nawiązania do klasyków i literackich wzorów takich jak Dante, Boccaccio, Hoffmann, Kafka (tutaj można by także poddać analizie stopień parodii, na przykład w noweli „Processen”), Camus, Hjalmar Söderberg, Pär Lagerkvist i Lars Ahlin. W tym kontekście EŻ bada z równym powodzeniem intermedialność w nowelach Dagermana. Precyzyjnie wskazuje w nowelach zwłaszcza odniesienia filmowe, bardzo typowe dla Dagermana.

W rozdziale „Aspekt komunikacyjny” (ss. 173–240) EŻ omawia szereg wyznaczników narracyjnych w nowelach Dagermana. To zwłaszcza w tej części uwidacznia się w pełni jej kompetencja narratologiczna. Autorka odsłania i analizuje formuły inicjalne i finalne w nowelach, a następnie ich „skaz” (termin przejęty z rosyjskiego formalizmu, oznaczający różne sygnały obecności narratora w tekście, tu stosowany zgodnie z modelem analitycznym Irwina Titunika) pod postacią całej serii „wykładników”: gramatycznych, sytuacyjnych (dotyczących czasu i przestrzeni), ekspresyjnych, alokucyjnych, dialektalnych i

semantycznych. W tych sześciu podrozdziałach EŻ dokonuje tak wielu celnych spostrzeżeń, że cały rozdział można uznać za najlepszy w rozprawie. Autorka odstępuje w nim z reguły również od szukania analogii z parabolą nowotestamentową. Zwraca między innymi uwagę na wykrzyknienia, pytania retoryczne, aposjopezę, powtórzenia i korekty, mowę dialogizowaną, *refutatio*, mówiony język potoczny i eksplicytne sądy wartościujące, czyli całą serię chwytów zapożyczonych przede wszystkim z arsenału retorycznych figur słów i figur myśli (do tych ostatnich zalicza się również *correctio*).

Do rozdziału o „Aspekcie komunikacyjnym” należą także prezentacje ironizującego narratora w nowelach Dagermana, fokalizacji, naiwnego (lub niespolegliwego) narratora, poziomu intradiegetycznego (z opowiadaniem w opowiadaniu) oraz metalepsy narracyjnej (w ujęciu Genette’a szczególnego rodzaju zakłóceń iluzji referencyjnej, niekiedy z efektem *mise en abyme*). Prezentacje są z reguły przeprowadzone bardzo solidnie, na przykład kiedy EŻ umiejętnie pokazuje, jak wewnętrzna fokalizacja w noweli „De röda vagnarna” ustępuje miejsca narratorowi heterodiegetycznemu z rodzaju wszechwiedzących, który jednak wkrótce wyjaśnia, że i on wszechwiedzący nie jest.

Rozdział o planie rzeczy w końcowej części rozprawy (ss. 241–77) naświetla z koniecznych względów czynniki kontekstualne, takie jak estetyka Dagermana, ideologia oraz tematy wiodące, odczytane z pomocą wcześniejszych badaczy, na tle głównych idei dekady lat 40. XX wieku w Szwecji, a przede wszystkim jej filozofii egzystencji, odsłanianej w badanej nowelistyce głównie poprzez opis słów–kluczy w rodzaju „człowiek”, „śmierć”, „bezsens”, „strach” i „samotność”.

Podsumowując, EŻ oddała w nasze ręce pierwszą monograficzną prezentację nowelistyki Stiga Dagermana. Zaznaczyłem kilka wątpliwości co do jej ambicji tak silnego łączenia nowel szwedzkiego autora z modelem paraboli nowotestamentowej, lecz rozprawa EŻ z czasem traktuje to powiązanie swobodniej, przede wszystkim w obszernym rozdziale o „Aspekcie komunikacyjnym”. Rozprawa jest tak bogata w dobre, ambitne i wnikliwe spostrzeżenia dotyczące różnych chwytów narracyjnych, że stanowi istotny wkład w badania literaturoznawcze na temat twórczości Stiga Dagermana.

semantycznych. W tych sześciu podrozdziałach EŻ dokonuje tak wielu celnych spostrzeżeń, że cały rozdział można uznać za najlepszy w rozprawie. Autorka odstępuje w nim z reguły również od szukania analogii z parabolą nowotestamentową. Zwraca między innymi uwagę na wykrzyknienia, pytania retoryczne, aposjopezę, powtórzenia i korekty, mowę dialogizowaną, *refutatio*, mówiony język potoczny i eksplicytne sądy wartościujące, czyli całą serię chwytów zapożyczonych przede wszystkim z arsenału retorycznych figur słów i figur myśli (do tych ostatnich zalicza się również *correctio*).

Do rozdziału o „Aspekcie komunikacyjnym” należą także prezentacje ironizującego narratora w nowelach Dagermana, fokalizacji, naiwnego (lub niespolegliwego) narratora, poziomu intradiegetycznego (z opowiadaniem w opowiadaniu) oraz metalepsy narracyjnej (w ujęciu Genette’a szczególnego rodzaju zakłóceń iluzji referencyjnej, niekiedy z efektem *mise en abyme*). Prezentacje są z reguły przeprowadzone bardzo solidnie, na przykład kiedy EŻ umiejętnie pokazuje, jak wewnętrzna fokalizacja w noweli „De röda vagnarna” ustępuje miejsca narratorowi heterodiegetycznemu z rodzaju wszechwiedzących, który jednak wkrótce wyjaśnia, że i on wszechwiedzący nie jest.

Rozdział o planie rzeczy w końcowej części rozprawy (ss. 241–77) naświetla z koniecznych względów czynniki kontekstualne, takie jak estetyka Dagermana, ideologia oraz tematy wiodące, odczytane z pomocą wcześniejszych badaczy, na tle głównych idei dekady lat 40. XX wieku w Szwecji, a przede wszystkim jej filozofii egzystencji, odsłanianej w badanej nowelistyce głównie poprzez opis słów–kluczy w rodzaju „człowiek”, „śmierć”, „bezsens”, „strach” i „samotność”.

Podsumowując, EŻ oddała w nasze ręce pierwszą monograficzną prezentację nowelistyki Stiga Dagermana. Zaznaczyłem kilka wątpliwości co do jej ambicji tak silnego łączenia nowel szwedzkiego autora z modelem paraboli nowotestamentowej, lecz rozprawa EŻ z czasem traktuje to powiązanie swobodniej, przede wszystkim w obszernym rozdziale o „Aspekcie komunikacyjnym”. Rozprawa jest tak bogata w dobre, ambitne i wnikliwe spostrzeżenia dotyczące różnych chwytów narracyjnych, że stanowi istotny wkład w badania literaturoznawcze na temat twórczości Stiga Dagermana.

Mając na względzie powyższe kwestie, stwierdzam zdecydowanie, że rozprawa doktorska EŻ „Parabeln i Stig Dagermans novellistik” w pełni odpowiada wymogom stawianym rozprawom akademickim. Z uwagi na zawartą w niej znakomitą wiedzę o pisarstwie Stiga Dagermana, szeroki horyzont literaturoznawczy oraz solidność metodologiczną, w szczególności w obszarze narratologii, uważam ponadto, że zasługuje ona na wyróżnienie.

Sztokholm, 1 maja 2017 r.

Anders Cullhed

=====

Poświadczam zgodność powyższego tłumaczenia z oryginałem dokumentu w języku szwedzkim. Grażyna Pietrzak - Porwisz, tłumacz przysięgły języka szwedzkiego, wpisana na listę tłumaczy przysięgłych prowadzoną przez Ministra Sprawiedliwości pod numerem TP/478/06.

Stron taryfowych: 5

Pobrano opłatę wg taryfy (Dz. U. nr 15, poz. 131 z dnia 26.01.2005 r. z późniejszymi zm.) w wysokości 123,85 zł.

Repertorium nr 01/2017.

Kraków, dnia 1 czerwca 2017 r.

Porwisz

dr Grażyna PIETRZAK-PORWISZ
tłumacz przysięgły języka szwedzkiego
auktoriserad tolk i svenska
ul. Machaya 22, 30-135 Kraków
tel. +48 12 637 66 04